

Uvodna zabeležka

Revija Teorija in praksa je v 1–2. številki tega letnika objavila razpravo z okrogle mize Na poti v informacijsko družbo. Tokrat najavljamo svoj drugi študijski projekt na temo Kaj in kje je Evropa v sodobnem svetu? Slovenija in Jugoslavija sta nedvomno del Evrope, vendar vanjo tudi vstopata. Zastavlja se vprašanje, kako evropskost doseči v Sloveniji in Jugoslaviji, kako iziti iz realnega socializma v moderno tržno gospodarjenje in v predstavniško demokracijo. Današnja Evropa je vpeta v svetovna nasprotja, kaže številne kontraste, hkrati pa kot celota ne more pretendirati, da bi imela neko izrazito prvenstvo. Izpostaviti želimo neke njene probleme, ki so najprej gospodarske narave in druge, kjer gre za krizo zavesti. Dalje, Evropa se je konstituirala v nacije, kar je njeno bolj izrazito obeležje kot pa konstituiranje v države. Glede na izrazita rivalstva na njenih tleh, jo to bolj izpostavlja v njenih in širših odnosih, hkrati pa je vpeta v nujne integracijske procese, ki jih narekuje nov način proizvodnje in trženja. Poseben kontrast je med oblikovanjem etnične zavesti in integracijskimi procesi, ko postaja svetovno gospodarstvo vedno bolj zaključena enota, toda v njej nastopajo zelo različni deli, s številnimi ekonomskimi, ekološkimi in mnogimi drugimi problemi.

Na ta in druga vprašanja so napisali študijska besedila dr. Stane Južnič, redni prof. FSPN na temo Kaj in kje je Evropa v sodobnem svetu; dr. Zdravko Mlinar, redni prof. FSPN o Evropskih integracijah v luči teorije družbenega razvoja; dr. Peter Klinar, redni prof. FSPN o Integracijskih procesih v Evropi z vidika medetničnih in migracijskih procesov in dr. Slavko Splichal, prav tako redni prof. FSPN o Novi evropski komunikacijski in informacijski ureditvi. Na to temo bo revija organizirala posebno okroglo mizo z udeležbo strokovnjakov iz jugoslovanskih univerzitetnih središč.

STANE JUŽNIČ

UDK 339.922(4)

Kaj je in kje je Evropa v sodobnem svetu

»Tours les arts, ont produit
leurs merveilles,
l'art de gouverner n' a produit,
que des monstres.«
(Saint-Just)

I. EVROPSKA SVETOVNA HEGEMONIJA IN NJENA DEKLINACIJA

1. Devetnajsto stoletje se je sklenilo s prevlado Evrope v svetu. Še v začetku našega stoletja, ki se izteka, se je zdelo, da je med drugimi neomajnimi stanji,

povezanimi z zagotovili nezadržnega civilizacijskega progressa, trdno tudi evropsko vodstvo v tem procesu. Na tem je slonela *evropska samozavest*, njena zaverovanost vase, ki ji rečemo evropocentrizem.

a) Je pa že ta Evropa izjemne oholosti poznala, ne pa vselej prepoznala in še manj pripoznala, *notranje razpoke*. Že sam pojem Evrope je bil *restringiran*, omejevan oziroma skopo določen. Ni vsem Evropejcem, tudi tistim ne, ki so bili geografsko na isti celini, priznan isti »visok status« in mnogim je odrekan pravica do sklicevanja na »pravo evropejstvo«. Tako je evropski zahod gojil in negoval civilizatorične pretenzije, ki preostale Evrope niso zajemale. Celo Nemčija, dokaj pozno izoblikovana kot država (t. i. Drugi Reich 1871), si je le z izjemnimi dosežki v znanosti, tehnologiji in gospodarskem razvoju ter z vojaško močjo le postopoma priborila vstop v prve evropske vrste.

Zahodna in osrednja Evropa sta torej bili tista Evropa, ki se je imela za epicenter sveta. Pri tem, postavimo, ni bilo brez uspeha niti zgodovinsko dokazovanje. Naj omenimo le Leopolda Rankeja (1795–1886), ki je potegnil »mejo« tistega, kar je imel za »zahodni um«. Pojem »zahoda« pa je pozneje dobil povsem natančne obrise in je tudi v našem času del standardnega ločevanja v smeri nedvoumne boljnosti in slabšosti. Za Rankeja in mnoge druge, ki so izoblikovali stališča mnogih generacij Evropejcev in tudi Neevropejcev, so bili na primer Slovani preveč na vzhodu in tudi preveč na jugu, da bi lahko bili del prave Evrope.

Meja, ki je vzpostavljena med zahodnorimskim in vzhodnorimskim (bizantinskim) cesarstvom, je še posebej izpostavljena. Delila je zahodno (rimsko) krščanstvo od vzhodnega, pravoslavnega. Velika shizma (1054) je zabeležila mnoge bistvene razlike, jih je pa tudi vztrajno poudarjala in ideologizirala. Ekspanzija otomanskega imperija je poglobila dejanske in ideološko zlorabljene razlike. Njegova ekspanzija v Evropo se je ustavila in za nekaj stoletij ustalila na Balkanu.

b) Izjemno *trajne* so te in take delitve. V evropski zavesti so dosegale travmatične trenutke. Še posebej pa je treba nanje opozarjati, ker so v bistvu izhodišče tudi naše, jugoslovanske stvarnosti. Brez razumevanja in poudarjanja teh razlik tudi te stvarnosti ni mogoče razumeti.

Zgodovinsko je točno, da tudi meje Evrope niso bile stalnica. Premikale so se v odnosu na kulturnozgodovinski kompleks, ki ga štejemo k Aziji, zastrte so bile v odnosu na severno Afriko znotraj siceršnje enovitosti mediteranskega bazena. Obrobne evropske populacije so kaj lahko spreminjale svojo kulturno identiteto. Še posebej so se vdajale ob vdorih zunajevropsko centriranega državotvorja, pa naj gre za arabsko, mongolsko ali že omenjeno otomansko (turško).

Če vzamemo kot primer Rusijo in Španijo, pač ugotovimo, da sta ti obrobji Evrope skozi daljša obdobja bili »zunaj« nje. Ne gre se čuditi tistim zgodovinskim sintezam, ki so na obrobju Evrope take, da so razpoznavne po mnogih specifičnostih.

c) Zgodovinsko gledano pa je treba poudariti prav *civilizacijsko integrirajoče težnje* evropske periferije«, njene, naj rečemo, zavestne napore, da bi postala »Evropa«. Vztrajno lahko sledimo procesom iztiskanja neevropejstva in včasih krčevita prizadevanja za evropeizacijo.

Odveč bi bilo podrobneje to ponazarjati. Vzemimo le spazmotične postopke kakega Petra Velikega (1672–1725), ruskega carja, ki je skušal svojo zaostalo državo na vse načine približati evropskim vzorom. Končno smemo reči, da je tudi prigrabljenje marksizma kot iluzije avangardizma v razvoju in kot upanje na

priključitev k domnevno zgodovinsko prodornemu in naglemu, celo revolucionarnemu prehitevanju zgodovine, moč uvrstiti v isto vrsto naporov: doseči, dohiteti Evropo.

Taki poskusi se niso mogli vselej posrečiti. Bili so preveč voluntaristični posegi v tok zgodovine, njihovi nosilci pa bržkone zgodovine z njenimi sinhronizacijami in disparatnosti niti niso razumeli. Ne bo odveč povedati, da tudi Sovjetska zveza, država naslednica ruskega cesarstva, danes spet potrebuje morda še večji sunek kot razvitejša Evropa, da bi se ujela v njene razvojne tokove. Povsem na drugem in drugačnem obrobju Evrope je Španija seveda laže dosegala, naj temu tako rečemo, boljšo evropeizacijo. Tako imenovana *reconquista* (kar je izgon islama, zaključen leta 1492) je utrdila poudarjeno katoličanstvo. Prav to je bilo učinkovitejši »most« k Evropi kot pa tista zvrst krščanstva, ki je splošno lahko imenovano vzhodno pravoslavlje. Še več. Španija je odprla pota evropeizaciji sveta s svojimi vdori v »odkrito« Ameriko. Balkan kot evropska periferija je seveda poseben primer. Na njem se je prebijanje ovire med Evropo in njeno periferijo lomilo prav na tleh države, ki je nastala po prvi svetovni vojni in zlomu velikih evropskih imperijev, torej na tleh Jugoslavije. Pregibalo se je in to je proces, ki ga prav sedaj doživljamo in katerega izhod še vedno ni povsem razviden.

2. Ne bo odveč vsaj na splošno označiti manifestativnost evropske svetovne premoči oziroma *apostrofirati* tiste elemente, ki so bili vgrajeni v to premoč. Njeno razkazovanje se je najvidneje izražalo v *kolonialnem* podjetništvu.

a) Hegemonija se je najvidneje izražala v *vojaški moči*, ni pa bila edino v njej. Evropa je postala, naj temu poenostavljeno tako rečemo, *industrijska družba*. To je pomenilo, da ima velikansko premoč v sposobnosti produkcije: s tovarnami, rudniki, razvito mrežo komunikacij in seveda z ukročeno energijo, ki se je že imenovala elektrika.

Razlike med Evropo, in postavimo, Kitajsko so bile frapantne: Velika Britanija je porabila za stokrat več glavnega energetskega vira premoga kot Kitajska. Pismenost je bila temeljna razlika med Evropo in drugimi, morda je v kolonijah v najboljšem primeru znalo brati med 5–10% prebivalstva. Evropejci so si zagotovili neprimerno višji standard, saj je bila povprečna življenjska doba v Evropi dvakrat daljša kot v Aziji ali v Afriki. In še bi lahko naštevali velikanske razvojne razlike.

Pa še nekaj ne smemo pozabiti. Integralni del okoliščin in hkrati napadalnosti evropske civilizacije je slonel na prepričanju, da imajo edino pravo *religijo*. Trdno so bili odločeni, da jo je treba razširiti po celi zemeljski obli in da je to tista oblika »evropeizacije«, ki bo rešila tudi duše Neevropejcev. To naj bi bila dodatna razsežnost evropskega odnosa do materialnih dobrin in gospodarskega razvoja.

b) Seveda so bile tudi *razpoke* v evropski hegemoniji, še preden se je začela razkrajati. Zunaj te hegemonije so bile vsekakor Združene države Amerike in tudi Japonska se je izognila pomembnih evropskih kolonialnih posegov. In prav v teh državah se je postopoma izoblikovala kontrateža Evropi, o čemer bo treba posebej več govoriti. V začetku stoletja le najavljena prerazporeditev moči se ob koncu stoletja stopnjuje.

Vsekakor je najava spreminjajočega se globalnega razmerja sil že na primer zmaga Japonske nad Rusijo (1905), kar je bil ne glede na omenjeno perifernost ruskega cesarstva poraz ene od velesil, ki je pretendirala na položaj držav iz koncerta evropskih sil, ki so si delile svet.

c) Evropa je bila, kar ne gre pozabljati, tudi notranje *vztrajno razdeljena*.

Dejansko je bilo v začetku stoletja nasprotje med evropskimi državami pomembnejše kot le najavljeni konflikt Evrope in Neevrope.

Rivalska zaveznitva so sicer nekaj časa vzdrževala »ideal« ravnotežja. Ravnotežje, ki je bilo vzpostavljeno po porazu Napoleonove Francije in ukinitvi njene hegemonije (Dunajski kongres, 1914–1915), je v prvi vrsti porušila Združena Nemčija. Le-ta je s silovito koncentracijo moči v samem srcu Evrope posegala ne le po evropski, marveč po svetovni hegemoniji. In treba je takoj reči, da je Nemčija ostala »tempirana bomba«, ki ruši evropsko ravnotežje in s tem objektivno evropski enotni nastop v svetu, posebej v svetovnih vojnah.

Sveda lahko čakamo, kaj se bo zgodilo po dveh nemških porazih v omenjenih vojnah v našem svetu, kjer se sicer Nemčija znova združuje, ima pa verjetno zaradi drugačne svetovne polarizacije moči neko drugačno mesto.

3. Ko se je torej zdelo, da je Evropa povsem zagotovila svojo svetovno hegemonijo, se je devetnajsto stoletje s prvo svetovno vojno prevesilo v dvajseto prav z zlomom nesporne evropske hegemonije.

a) *Prvi udarec*, čigar posledice so bile za sodobnike povsem nepredvidljive, je bila prva svetovna vojna (1914–1918). Nastala je iz medevropskega rivalstva, ki ni imelo kot »predmet spora« le evropske, marveč tudi svetovne hegemonije. Medsebojni uničujoči boji med Evropejci, ki se Neevropejcem morajo zdeti kot evropska državljanska vojna, so imeli za zgodovinsko posledico:

- relativno oslabitev Evrope, pa naj bodo to zmagovalci ali premaganci (sile antante ali njim zoperstavljena Nemčija in njeni zavezniki);
- rušenje relativne stabilnosti, ki je nastala skozi stoletja po zlomu evropske univerzalne države imperialnega Rima in izničenju francoske hegemonije s padcem Napoleonovih novih evropskih meja,
- negotovo razmerje sil, ki ga je že načela Nemčija po svoji združitvi in ga njen poraz v vojni ni razrešil v smeri kake trajnejše stabilnosti;
- prenos težišča naglo se razvijajočega svetovnega sistema, ki je imel svoja izhodišča v industrijski družbi, čez Atlantik v Združene države Amerike;
- razbitje Evrope v ideološkem smislu z zmago ruske (najavljeno socialistične) revolucije, ki jo je prva svetovna vojna omogočila, ker je odpovedala trhla zgradba zaostalega imperija;

– nacionalizem in vse bolj zapletena nacionalna vprašanja, poudarjeni nacionalni spori in razdori, ki so se z vsakim »reševanjem« le še bolj zapletali.

b) Radi pozabljamo, da je prva svetovna vojna pripomogla k temu, da so Neevropejci začeli *odkrivati Evropo* v podobi, v kateri se je, naj se pošalimo, preostalemu svetu skrivala. Kot je prej Evropa »odkrila« Neevropejce in se jim kazala pogosto v lažnem blišču, so sedaj »odkriti« začeli spoznavati Evropo v njenih moralnih slabostih, družbenih kontrastih in številnih pomanjkljivostih, ki so slonele tudi na evropskem medsebojnem rivalstvu.

Združene države Amerike, ki so rešile evropski spor s svojo intervencijo tako, da so k zmagi bistveno pripomogle antanti, so se obenem izjemno okrepile kot velika sila. Nastopile pa so tudi z novimi idejami ne le o učinkovitejšem proizvodjanju, marveč tudi s političnimi idejami. Mednje gre šteti intervencijo predsednika Woodrowa Wilsona (1856–1924) z načeli o samodoločbi narodov, kar naj bi zagotovilo boljše Evropo in premostilo naraščajoče nasprotje med evropskimi narodi, hkrati pa je to načelo razbilo večnacionalne države. Ta »nauk« je dobil najširše razsežnosti, Azija je našla spodbudo k neodvisnosti, regeneracija arabske državnosti pa je ostala pomembna ne le v razkroju

otomanskega imperija, marveč je močno razširila krog članic svetovne skupnosti držav. Ta razširitev se je po drugi svetovni vojni nadaljevala z dekolonizacijo, kar pomeni z razkrojem drugih kolonialnih imperijev.

c) *Iluzija o Evropi* kot središču sveta je, reklo bi se lahko z današnje perspektive, nekolikanj živela naprej, zlasti med Evropejci. Še več. Iluzija je imela nekako dve enako prepotentni polovici:

– zahodno Evropo, ki je ohranila kontinuiteto gospodarskega, družbenega in političnega sistema, ko se je obranila revolucionarnih pomikov, ki so prvo vojno spremljali, ter znova poudarila svoja imperialna svetovna razsežja, in

– Sovjetsko zvezo, ki se je navdala z revolucionarnim mesianizmom in postala »domovina proletariata« z namenom preobrazbe celega sveta v nov sistem, kar naj bi bil socializem.

V svojem zatonu se je potemtakem evropska hegemonija razpolovila, kar je treba poudariti prav danes, ko sta postavljeni pod vprašaj obe zvrsti evropske hegemonije.

Tretja razsežnost te »samorazdelitve« Evropejcev je bil fašističen fenomen. Ta je sintetiziral nacionalno rivalstvo in s svojimi antidemokracijskimi preobratu najbolj-ših dosežkov evropske civilizacije postal njeno najresnejše ogrožanje.

Prelom je že nastopil z veliko *svetovno ekonomsko krizo*, ki se je začela v Ameriki leta 1929. Evropa je čutila njene posledice zelo bolno, kar je bil dokaz, da je že postala refleks dogajanja v Združenih državah Amerike.

Kriza je silila k transformacijam ekonomskega sistema, ki so bile daljnosežne še posebej z vpletanjem države v gospodarske tokove, neposredno ali z ukrepi gospodarske regulacije. Tu so doseženi prvi uspehi pri obnavljanju celotnega sistema v smeri sposobnosti kapitalizma (naj mu ostane ta naziv) za zgodovinsko reprodukcijo. Ta sposobnost »samoreguliranja« se je torej izkazala že v tridesetih letih in ponovila po drugi svetovni vojni.

II. – ROJSTVO BIPOLARNEGA SVETA

1. Druga svetovna vojna je prej zgodovinsko gledano dokaz evropske deklinacije, kot triumf enega ali drugega vojnega tabora, čeprav je vsaj začasno predvsem njena posledica:

a) *izločitev* Nemčije iz koncerta velikih sil in Japonske kot pretendenta na gospodstvo v Aziji in na Pacifiku. Iz nekakšnečasne triangularnosti (»zahodni svet« nedotaknjene kapitalizma, fašistične sile z Nemčijo v središču in Sovjetska zveza s pretenzijami predvodnika socialistične preobrazbe sveta) se razmerje prevesi v

b) *bipolarnost* dominantnega položaja dveh supersil: Združenih držav Amerike in Sovjetske zveze. Kljub hladni vojni med blokoma in njunem globalnem rivalstvu pa se ohranja

c) *ravnotežje* med njima. Jamstvo za mir, ki je ogrožen skorajda izključno le zunaj Evrope, pa je »ravnotežje strahu«: nobena od velikih sil, zavedajoč se potencialne totalne destruktivnosti nove (jedrske) vojne, si kaj takega ne more privoščiti. Ta določa posebne vrste status quo in pripoznavanje (vsaj načelno) delitve interesnih sfer, kar je le sporadično in nekonkluzivno lahko premikano.

Paradoks »jedrskega miru« je morda velikanska novost našega časa. Vendar je to le mir orožja,

č) *tekmovanje* se nadaljuje v vseh možnih oblikah in navsezadnje ima največje posledice tisto, ki zadeva področje *ekonomije*.

Spreminja se narava produkcije in dela. Tekmovanje je neusmiljeno. Države se prerazporejajo na šahovnici gospodarske moči in skorajda pod dežnikom jedrske oborožitve, ki ustvarja pat pozicije, nastajajo novi procesi združevanja in razdruževanja.

Blokovska bipolarnost je vsekakor v tem smislu dokaj začasna. Ne enemu ne drugemu bloku (poenostaljeno naj bi bila to tabor socializma in tabor kapitalizma) ne uspeva ohranjati popolne discipline med svojimi člani. Razdirajo jih notranja, pogosto velika neskladja, ob tem ima sovjetski hegemon za discipliniranje na voljo le golo (vojaško) silo, Združene države pa gospodarsko nadmoč in njene finančne mehanizme.

Vse bolj je torej razviden kvalitativen *razvojni razmik*, ki modificira bipolarnost sveta prav z vidika gospodarske uspešnosti med taboroma, ki sta si nadela ideološke in strateško-politične konotacije. Sovjetska zveza vztrajno peša. Ne le to: celoten sistem »realnega socializma« *se ruši*, krepi pa se sistem, ki mu tentativno še vedno rečemo kapitalističen.

2. Znotraj relativno enovitega sistema, ki mu je za hegemonia bila globalna moč Združenih držav Amerike, se dogajajo *usodne polarizacije*:

a) v relativnem smislu slabijo Združene države Amerike,
b) krepi se Japonska in prav tako se gospodarsko konsolidira velik del Azije, ki ni znotraj realsocialističnega režima.

c) Pred Sovjetsko zvezo pa se postavlja še nov, skorajda bi rekli nekolikanj pozabljen problem: to je njena zapoznala *dekolonizacija*. Drugi kolonialni imperiji so razpadli tako rekoč v nadstavku druge svetovne vojne in pri tem razgalili kontrast med *razvitostjo in nerazvitostjo*. Sovjetska zveza je obstajala po načelu geografske kontigvitete, kar je tudi utemeljilo državo velikanko Združene države Amerike. Vendar prva ni rešila problema nacionalno separatnega oblikovanja, kar je stalinizem z nasiljem in političnim monopolom ene vladajoče stranke, paralelne z državno oblastjo, le sublimiral in kot problem »odložil«.

3. *Razdor med razvitostjo in nerazvitostjo*, ki se je zdel rešljiv, potem ko so države pokolonialnega tipa dobile formalno neodvisnost, pa postaja dramatičen.

a) *Polarizacija gospodarske in druge moči* med nerazvitim svetom (ki ga evfemistično imenujemo države v razvoju) in razvitim svetom se zapleta.

b) Ta zaplet ima mnoge nepričakovane sestavine. Tako na primer: – v razvitih državah se prebivalstvo stara in demografska rast se približuje ničli in grozi, da bo padla pod njo. V nerazvitih državah prebivalstvo naglo raste in je vse mlajše. Danes v razvitih državah (vsa Evropa s Sovjetsko zvezo in Japonska) živi okoli ¼ človeštva. Leta 2025 bo v njih le 1 od 6 prebivalcev sveta; skupno prebivalstvo Severne Amerike, Evrope, Oceanije, Japonske in Sovjetske zveze je manjše kot prebivalstvo Afrike.¹

Evropska gospodarska skupnost ima 325 milijonov prebivalcev, med njimi pa bo vse manj mladih in vse več starejših od 65 let.²

Ko pa se prebivalstvo postara, je nemogoče pričakovati, da se bo povečalo število otrok; pač pa je v mladem prebivalstvu moč pričakovati še več otrok.

¹ »Ten billion mouths« *The Economist*, London, January 20, 1990, 10, 16. (na str. 12.)

² »Gone fishing«, *The Economist*, London, January 6, 1990, p. 61. (na str. 12–13)

Prebivalstvo iz držav z visoko demografsko rastjo in nizkim standardom ter brezperspektivnostjo razvoja sili v razvite države. To povzroča še posebej v Evropi velikanske napetosti. Je možno predvidevati, da se bo po tej poti izravnala demografska rast? In kaka utegne biti cena za tako izravnavo? Odpirajo se potemtakem povsem nova področja konfliktov.

III. – ZDRUŽEVANJE EVROPE PO ZATONU BLOKOVSKÉ DELJENOSTI

1. Druga svetovna vojna je torej ne le opustošila Evropo, marveč jo je s svojimi prehodi v hladno vojo poudarjeno *razdelila*. Pri tem gre tako za procese oddaljevanja njenih deljenih delov kot za težnje k združevanju. Njeno združevanje se je odvijalo v dveh omenjenih blokkih. Oba sta imela poleg vojaškostrateških tudi gospodarske konotacije. Naj strnemo njene rezultate:

- zahodna Evropa se je trajneje strnila, pri čemer ji je pomagala hegemonija gospodarsko nadmočnih Združenih držav v Ameriki,

- vzhodna Evropa se je sicer blokovsko oblikovala, ni pa dejansko nastopila učinkovita oblika gospodarske integracije.

a) Zahodna Evropa se je združila z vzpostavitvijo *skupnega trga*, ki naj bi vodil k tesnejšemu gospodarskemu sodelovanju. V ideji je že vsebovan cilj, ki bi mu rekli delitev dela med članicami in ideja svobodnega kroženja blaga, kapitala in delovne sile. Formalno je trg ustanovljen z rimskim sporazumom (1957). Prvotne članice so bile: Belgija, Francija, Italija, Luksemburg, Nizozemska in Zvezna republika Nemčija. Ukinjene so medsebojne carine in dogovorjene enotne carine do nečlanic.

Velika Britanija je oklevala. Z njimi še Skandinavci in tako imenovani nevtralniki, ki so celo ugovarjali »delitvi Evrope«. Z angleško pobudo je nastal zametek drugačne integracije, ki si je nadelala naziv Evropska skupnost za svobodno trgovino (EFTA ali European Free Trade Association). Velika Britanija je nihala v svojem stališču do evropske integracije iz tradicionalnih »navad« gledati na »kontinent« tako, da ne bi na njem nobena država pridobila hegemonске prednosti, hkrati pa je še z enim očesom kukala na svoj Commonwealth kot iluzijo ali zaostali privid britanskega imperija. Kljub poznejšemu pristopu Velike Britanije k Evropski gospodarski skupnosti (1972) ostajajo številne rezerve do tovrstne integracije.

Iz skupnega trga je namreč nastala Evropska gospodarska skupnost. Utemeljena je cela vrsta »naddržavnih« ustanov: parlament, sodišče, ministrski svet itd. Leta 1972 se je razširila poleg Velike Britanije še na Dansko in Irsko. Zadnje so bile sprejete še Španija, Portugalska in Grčija.

Poseben vidik pridruženja so nekdanje francoske kolonije. Pa tudi vezava prek Zahodne Nemčije Vzhodne Nemčije (Nemške demokratične republike). Oblike ohlapnejšega pridruževanja so si zaželele tudi druge države, med njimi Jugoslavija. Nekateri to dosegajo uspešneje, druge manj uspešno.

b) SEV (Совет экономической бсаимопоощи) Svet za vzajemno gospodarsko pomoč, ki naj bi bil »vzhodni« *pendant* »zahodni« integraciji, se pravzaprav nima s čim pohvaliti. Mišljena je tudi delitev dela med članicami (državami realnega socializma), a temu cilju so članice le verbalno pritjevale; zlasti glede industrializacije so imele nasprotujoče si načrte in tako tudi bolj industrializiranim državam (Nemška demokratična republika in Češkoslovaška) ni bilo zadoščeno.

Sovjetska zveza je bila lahko le na področju vojaške sile integracijski dejavnik,

še zlasti ko je šlo za discipliniranje blokovske pridnosti (tudi z vojaško intervencijo, če je bilo treba, kar posebej potrjujeta vdor na Češkoslovaško in zapiranje procesa demokratizacije v letu 1968). V gospodarskem smislu je bila sicer za vse članice pomembna kot dobavitelj energetskih virov (zlasti nafte), drugače pa njeno gospodarstvo ni v ničemer delovalo v kakem spodbujevalnem smislu. Prej bi lahko rekli, da je tudi gospodarski model (centralnega planiranja) in ne le politični sistem, ki ga je izvozila v članice bloka, postal temeljna razvojna ovira.

Težave so vselej reševali z zatiranjem divergentnosti in centrifugalnih teženj. Blok in režimi v njem pa so začeli pokati, ko je sistem izrabil zadnje možnosti in se zgodovinsko iztekel v popolnem polomu. Popuščanje sovjetskega pritiska pa je povezano s težavami, ki jih je morala sama priznati, in z najavo perestrojke (перестройка), kar pomeni prezidava ali reorganizacija. Pa tudi ta je še vedno nekonkluzivna in še zdaleč nima zagotovljenega uspeha.

c) Evropa, razklana blokovsko in gospodarsko, naj bi se *reintegrirala* po zloму svoje realsocialistične variante. Države neuspelega realsocialističnega eksperimenta si, naj poenostavljeno povemo, želijo nazaj v Evropo. Pa prav ta vrnitev je težko rešljiv problem. Kljub temu da postrealsocialistične vlade hočejo v Evropo »zdaj«, gre za nadvse zapleteno reintegracijo. Zdi se, da je bil vhod v realni socializem, ne glede na nasilje, ki ga je spremljalo, neprimerno lažji kot izhod iz njega.

2. Kako naj razporedimo *probleme »izhoda«* iz realnega socializma? Morda takole:

Prvič. Gre za dolg, drag in zapleten in nekonkluziven proces. Nujno bo počasen in negotov: nihče kaj takega še ni resnično poskusil in še manj je v poskusu uspel. »Izhod« ima politična in kulturna in ne le gospodarska razsežja. Drugič. Treba je utemeljiti in ustaliti celo vrsto ustanov, ki bi jih tentativno lahko imeli za kompenzacijske v smislu premostitve celotnega gospodarstva iz planiranega v tržno. Vprašanje lastnine, ki je skrito v domnevi, da je to družbena lastnina, je del in to zelo pomemben del problema. Tisto, kar se je zvenelo imenovalo družbena lastnina, pravzaprav nima pravno trdnega imovinskega titularja (lastnika). V procesu imovinske preureditve še zlati vodilne strukture utegnejo tako imovino razgrabiti v zmedbi med razkrojem starega sistema in prehodom v pravno državo. V taki državi je namreč jasno določena meja med državnim, zadružnim in zasebnim lastništvom. Prav poseben problem pa bo denacionalizacija. Tisti, ki jim je pod različnimi preteksti odvzeta posest, jo bodo zahtevali nazaj. Komu bodo naloženi stroški denacionalizacije?

Tretjič. Če naj bi novi sistem deloval, je treba utemeljiti marsikateri »podsystem«; naj omenimo le izjemno zahteven fiskalni sistem, ki ga realsocialistična ureditev pravzaprav ni poznala. Državni dohodki se namreč niso bistveno ločevali od delovanja podjetij, ki so jih imeli za »socialistična«, pa še »stroški« partijskega in ideološkega aparata so bili zajemani iz (v bistvu) iste blagajne. To dejstvo je tudi v Jugoslaviji bistvenega pomena in se kaže v neodjenljivem zatekanju podjetij k državi in v stališču države, da lahko poljubno zajema dohodek podjetij.

Četrtič. Naj zveni še tako paradoksalno: ker si je sistem realnega socializma pač lastil vse prerogative – »socialne države«, bo prehod posebno težak glede vzpostavitve sistema socialne varnosti. Tak sistem so »kapitalistične« države gradile postopoma. V državah realnega socializma je sistem socialnega zavarovanja, zdravstvene zaščite, pokojninskega zavarovanja in tako naprej bil del povsem nedistinguirane in neartikulirane državne sfere.

Vanjo so se izločala sredstva neposredno od podjetij oziroma iz plač (kar smo v želji po drugačnosti pri nas imenovali osebni dohodek).

Nastati bodo morali posebni skladi, ki bodo dejansko vlaganje zaposlenih za čas, ko to več ne bodo, ali pa bo njihovo delo onemogočila bolezen ali invalidnost. Visoko razvite države so iz takih skladov uredile ne le vir socialne varnosti za starost, marveč pomembne komponente na denarnem trgu.

Petič. Sprijazniti se bo treba s trgom dela; to pa je morda največji

– miselni preskok od ideala polne zaposlenosti in ideje ukinitve kategorije delovne sile, pri nas zlasti skozi iluzije delavskega samoupravljanja. Naša »dodatna« iluzija utegne zamotati prehod v sistem, ki zahteva premakljivost v zaposlovanju. Prav posebej pa bo težko rešiti v procesu modernizacije proizvodnje problem tehnološkega presežka v »delovno« prenatrpanih podjetjih.

Šestič. Vprašanje je, kdo bo družbeni »nosilec« novega sistema. Ali bo treba

– ustvariti razred kapitalistov? Vprašanje pa se postavlja že od časa po veliki svetovni ekonomski krizi, ko je prišlo do ločevanja lastništva in upravljanja, kar se je imenovala tudi menedžerska revolucija. Sodobne razvite države so sistem te vrste lahko perfektuirale skozi dolga obdobja, v katerih se je tudi tretja komponenta produkcijskega procesa: delovna sila urila zlasti skozi sindikate v načinu sodelovanja v omenjenem triangu.

Sedmič. Ni malo tistih, ki razmišljajo o postsocialrealistični dobi v relaciji

– z najemom in pripustom tujega kapitala. Z njim upajo pritegniti razvite metode upravljanja in trženja. Vprašanje pa ostaja močno nekonkluzivno in odprto. Ne gre le za ohranitev ali razrušitev določene gospodarske avtonomnosti in celo nekakšne avtarkičnosti, gre za

– nove razporeditve v gospodarski strukturi, ki bo narekovana od zunaj, kar utegne peljati k

– neizogibnim konfliktom med učinkovitejšimi tujimi podjetništvii in močno zaostalimi domačimi,

– socialne napetosti, ki bodo nastale na relaciji zaposlenih v tujih podjetjih in tistih, ki bodo ostali zaposleni v domačih. To so relacije, ki so dobro znane, denimo, v gospodarstvih Latinske Amerike.

Osmič. Ne smemo pozabiti, da je realni socializem produciral miselnost

– »sistemske zavarovanosti«: Če je le človek sistemu ali režimu vdan ali pa je vsaj do njega tolerant in se mu prilagodi, se mu ni bati odpustitve, tudi če je evidentno lenuh, nesposoben ali v odnosu na kolektiv kako drugače destruktiven, celo vdan tatinstvu. Kako razložiti pasti te komodnosti? Sistem odprtega tržnega tekmovanja na vseh področjih, ne le na gospodarskem, bo zahteval povsem drugačne kriterije zaposlitve, ki bodo sloneli na profesionalnosti in ne političnomoralni neoporečnosti.

Devetič. Znova in znova se je treba vračati k

– mentaliteti, ki jo je sproduciral realni socializem. Le-ta je vodila k egalitar-nemu sindromu, izločanju pretirano sposobnih in dinamičnih in k odstranjevanju ljudi, nagnjenih k spremembam in učinkovitosti.

Realni socializem je zapustil »stanje duha«, ki je oblikovalo vsestransko opuščenost in ne nazadnje tudi dejansko negativen odnos do dela; ob tem pa se je razpaslo prepričanje, da je brez dela moč živeti, ker je skrb in vloga »skupnosti« v redistribuciji taka, da ni treba mimo države-stranke za nič skrbeti. Na kratko je moč reči, da je bil realni socializem prej sistem distribucije kot produkcije. Morda smemo dodati, da je moralni učinek vsega omenjenega morda večja katastrofa kot vidnejši sistemski polomi sistema.

V tej povezavi omenimo še rušenje sistema izobraževanja in škodo, ki jo je naredilo eksperimentiranje s šolstvom. O tem bi bilo treba še posebej razmisliti prav v našem »prehodu« iz nestrokovnosti v strokovnost.

Desetič. Ne gre pa le za ekonomsko katastrofo, ki ji še nihče ni našel pravega izhoda. Dramatična je

– ekološka situacija. V Vzhodni Evropi režimi, ki so poudarjali pomen industrializacije za vsako ceno, zapuščajo mrtve reke, bolne gozdove, prerito pokrajino in mesta, v katerih ni mogoče dihati zaradi izpuhov vseh vrst in še posebej energetskih naprav, ki slonijo na goriščih lignita.

Tako imenovani kapitalistični zahod se je neprimerno prej in ob še pravem času zavedel ekoloških problemov. Tu je država, ki ni bila neposredno vpletena v zidanje in upravljanje ekološko nevarnih proizvodnih in energetskih naprav, reagirala. To je seveda storila tudi zato, ker ni bila monolitna in je vladi vselej pod prste gledala opozicija. Gibanje zelenih, na primer, je bilo taka opozicija, ki je iz političnih razlogov in ne le iz strahu pred poškodovanjem okolja prebudila ekološko zavest.

3. Polom realnega socializma ali etatističnega modela na Vzhodu pa nikakor ne pomeni, da je to *čisti in nedvoumni triumf* evropskega Zahoda, Združenih držav Amerike ali Japonske.

a) Že pomisel te vrste bi bila *negativna*,
– ker osvobaja razvite in bogate države *odgovornosti* za položaj, v katerem je večina človeštva in še zlasti nerazvite države pokolonialnega tipa,
– in ignorira nastanek »sveta revščine« in splošne *marginalnosti* tudi v razvitih državah.

Sodobni razvoj je v prid *manjšini v sodobnem človeštvu*. Gre za zavest, ki ni vpeljana v evforijo učinkovitega gospodarskega napredka.

Premajhno zavedanje te vrste je, zgodovinsko gledano, peljalo k resnim družbenim pretresom, če že ne k socialni revoluciji. V tej luči je moč razmišljati celo o revoltu svetovnega »proletariata«. Seveda bi bila popolna špekulacija najavljati oblike in načine »upora prekletih« (*damnés de la terre*), kot bi rekel Frantz Fanon.

b) Sovjetska zveza je pravzaprav *ponižana* in ne le zaustavljena v svojih ambicijah globalne politike, kar je nasprotnika ne le navdušilo, ampak navdalo z očitno *oholostjo* in, naj rečemo, nečimrnostjo.

– Tudi v tej situaciji je moč za bodočnost izluščiti kali še nejasno artikuliranih pretresov. Nikakor pa ne gre pozabiti na večinski ruski narod v Sovjetski zvezi, ki mu njegova mnogoljudnost ne more dovoliti obstajanja na obrobju, kamor ga tira sedanja stiska »njegove« države velikanke.

– Sovjetska zveza je vsekakor izgubila, naj rečemo, bitko rivalskih hegemonov. Vprašanje pa je, ali so jo Združene države Amerike v zgodovinskem smislu dobile. Bržkone Združene države Amerike ne bodo imele posebnega iztržka iz zmage in bržkone bodo tudi zgubile vlogo evropskega »uravnavalca« in pokrovitelja, kot se je to zgodilo v katastrofalni meri Sovjetski zvezi.

c) Prav lahko se torej poraz Vzhoda pokaže skorajda kot največja *grožnja* za bodočnost Zahoda.

Prvič. Težko bo zauzdati nove silnice, ki jih je prebudil skorajda abrupten polom režimov realnega socializma. In med te gre šteti tudi vehementni antikomunizem in v njem nekritično in nepreizkušeno navdušenje nad njegovim domnevnim korektivom kapitalizma. Nič kaj lahka ne bo pot k kaki novi sintezi. To nam povsem neprikrito kaže Romunija. Jugoslavija tudi na drugačen način.

Drugič. Strukture, ki jih je Zahod vzpostavil v domnevi, da gre za obrambo

»svobodnega sveta«, postajajo odvečne. To pa ne pomeni, da se bodo zaradi odvečnosti same od sebe ukinile. Kam s strahovitimi mehanizmi vojaške sile? Kaj bo z birokracijo, ki je »povezovala« kapitalistični »tabor« in dobila resnično mednarodna razsežja?

Tretjič. Se bo kapitalizem brez večjih pretresov prilagodil situaciji, ko nima več nasprotnika, omembe vrednega še zlasti na področju gospodarstva? Kako bo to storil? Vsekakor bo v bodoče kaj malo črpal iz arzenala ideoloških konfrontacij in z dokazovanji, da je socializem inferioren na področjih, ki gredo od gospodarske neuspešnosti do pomanjkanja osebnih svoboščin. Primerjalne reference pač ne bo več. Preostalim referenčnim točkam (kot je Kitajska ali Kuba) pač že zmanjkuje resne zgodovinske kredibilnosti in jih je prej mogoče pomilovati kot karkoli drugega.

Četrtrič. Kaj bo z dolgovi, ki so zlasti za nekatere dele sveta ne le enormni, ampak fabulozni in povsem neplačljivi?

Petič. Ali bodo odnehali tisti, ki so v vseh sistemih in okoliščinah vsaj sanjali o boljšem svetu? Kakšne bodo njihove ideologije, kakšni smotri in cilji politične akcije? In še posebej: kdo bodo ti reformatorji, iz katerih slojev se bodo rekrutirali?

Šestič. To pa ni le izziv za inovatorje. Nujno se pojavljajo nostalgije iz preteklosti. Med njimi celo fašistične ideje, ki vidijo le razkroj oblasti, discipline, degeneracijo in hočejo vse »reševati« z metodami trde roke in avtoritarizma. Na to stisko, ki je kriza zavesti, se bomo še vračali.

IV. MONDALIZACIJA RAZVOJNIH MODELOV

1. Vse omenjene procese evropske dezintegracije in integracije pa je vse bolj treba obravnavati z vidika *globalnih odnosov*, oziroma skozi prizmo mondalizacije mednarodnih razmerij.

a) *Kdaj je nastopil* »trenutek« dejanske univerzalizacije v smislu »zaključenega sveta«, kjer je vse med seboj povezano in prepleteno, ni enostavno določiti. Nekateri bi se zaustavili na t. i. *kubanski krizi*, ki je izbruhnila leta 1962 zaradi namestitve sovjetskih raket na Kubi. Z grožnjo dejanske vojne so Združene države Amerike (predsednik je bil John Fitzgerald Kennedy, umorjen 1963) prisilile Sovjetsko zvezo (prvi sekretar CK KP SZ in predsednik ministrskega sveta je bil Nikita Hruščov, odstavljen 1964), da je rakete umaknila.³

Dve svetovni vojni sta bili trasiranje mondalizacije, vendar je bipolarnost blokovske delitve to zastrla in šele take krize, kot je bila kubanska, so odprle pogajanja in stanje, ki mu rečemo *detanta* (fr. *détente*, opuščanje). V tem stanju, s plimami in osekami, je doseženo trajnejše

b) *ravnotežje sil*, ki ga priznavata supersili in ga v vojnoprategem smislu motijo le še povsem lokalni spori.

c) Prav v kulminacijo takega stanja pa sta padla *dezintegracija realnega socializma* in v njem nastali problem *nemškega združevanja*. Nemška demokratična republika namreč ne bi mogla brez omenjenega razkroja in v njem povsem opešane »vodilne vloge« sovjetske hegemonije pomisliti na združitev čez blokovske meje z Zvezno republiko Nemčijo.

³ Dean Rusk, državni sekretar (minister za zunanje zadeve) je govoril »O najnevarnejši krizi, ki jo je svet kdajkoli videl« (Citirano v članku Cees Wiebes and Bert Zeeman: »I don't need your hankerkchiefs« *International Affairs*, London, Vol 66, No 1. 1990, str. 96.

2. Tako *nemško vprašanje* znova postaja osrednje vprašanje Evrope in na dnevnem redu znova njegovo reševanje. Ob tem se postavlja cela vrsta problemov:

a) Združena Nemčija s svojo središčno pozicijo v Evropi bo izsilila novo razporeditev evropskih sil in

b) verjetno transponirala vlogo cele Evrope v svetu,

c) kar se bo dogodilo v oslabitvi (ali morda celo razkroju) Sovjetske zveze in vsekakor relativnem vzponu *japonske gospodarske zmogljivosti*, in torej v novi konfiguraciji relativne vloge držav v svetovnem gospodarstvu. Vsekakor se vzpostavlja nov triangel (trikotnik), ki ruši že uveljavljene ekvilibrije. Gospodarska moč stopa v ospredje.

Morda nam to še najbolje pove François Mitterand, predsednik Francije, takole: »V vojni smo,« pravi. »Vzemimo svetovno gospodarstvo; tam ne vidimo drugega kot bojno polje, kjer se podjetja bojujejo brez milosti. Nihče ne jemlje ujetnikov. Kdor pade, je mrtev. Kot da bi šlo za vojaško strategijo, zmagovalca navdaja jo vselej najbolj enostavna pravila: najboljša priprava, najhitrejša gibanja, ofenziva na nasprotnikovem terenu, dobri zavezniki, želja po zmagi.«⁴

Zdi se, kot bi to res bila tudi usoda Evrope, če se hoče ohraniti kot bodočnost sveta določujoča silnica v novih razporeditvah, ki so v prvi vrsti utemeljene na *gospodarskem področju*.

3. Pa je treba dodati še noto, naj temu rečemo, *korekcijo* v smislu, da se preurejanje globalnih odnosov ne odvija le na področju neusmiljenega gospodarskega tekmovanja. Morda to tekmovanje le bolj poudarja *različne razsežnosti globalne krize*, ki bi jo bilo treba nadvse pozorno spremljati. Gre namreč za določeno brezvetrje perspektiv človeštva, ki si po zlomu mnogih teorij razvoja in natančno zastavljenih ciljev ne zna najti moralnih in etičnih opor ali okvirov svojega dejanja in nehanja.

Seveda gre za razmišljanje, ki izstopa iz zastavljene teme. Vendar le na videz. Konec dvajsetega stoletja namreč najavlja neko vrsto duhovne opustošenosti, v kateri so največje žrtve tisti, ki so imeli največje ideale o boljši in pravičnejši, homogenejši in brezkonfliktni družbi. Eksperimentiranje s socializmom je vsaj začasno paraliziralo, naj tako rečemo,

a) *sanje* o boljšem človeštvu in rekli bi, da je ideološka kriza vsaj trovrstna:

– Kaj malo se zdi, da je mogoče s pridom črpati iz preteklih izkušenj in ni več mogoče sklepati o razpoznavnih zakonitostih, ki jih zgodovinsko prehojena pot človeštva ponuja kot napotilo za bodočnost.

– »Pospeševanje« zgodovine se je izkazalo kot siljenje v brezizhodno krizo.

– Bodočnost postaja negotova. Najavlja se čas poln kontrastov, tavanja in ne le nepričakovanih blokad. Kljub neslutenemu razvoju proizvodjalnih sil ne odneha jo ali pa se celo večajo človeške stiske.

b) Priče smo celi vrsti *retrogradnih* miselnih preobratov, ki se zdijo v popolnem nasprotju s časom racionalnosti in vere v nezadržan napredek, ki ima svoje trdno oporišče le v skokovitem razvoju tehnologije.

Naj omenimo le nekaj pojavov, ki posebno prizadevajo Evropo. Omejili se bomo predvsem na negativne odgovore na izzive bodočnosti.

– Neofundamentalizem bomo imenovali poskus uvajanja povsem določenega *tradicionalizma*. Njegove pojavne oblike so religiozne, so pa tudi nacionalne oziroma etnične. V strahu pred bodočnostjo, v težavah priznanja nezadostnosti zlasti v tehnološkem razvoju so gibanja in so države, ki iz svojih slabosti delajo vrline

⁴ V »Pismu vsem Francozom«, aprila 1988.

tako, da se vračajo k *mitologizaciji* preteklosti. Še zlasti je militanten tak fundamentalizem tam, kjer se združijo njegove nacionalne in religiozne sestavine.⁵

Ne gre pa pozabiti, da se ta retrogradna težnja pojavlja v svetu, ki je dejansko enovit («zaključen svet») in v katerem so na voljo katastrofična uničevalna orožja. V imenu fundamentalističnih iluzij pa je možno ubijati ljudi.

– *Postmodernizem* je »baza« zbeganih, zavrača temeljno postavko »pravega modernizma«, da je vse, kar prihaja, boljše od tistega, kar je bilo. Vse naj bi bilo že izrečeno, postorjeno in, naj rečemo, zaigrano.⁶ V tem je zapopaden defetizem in iz tega sledijo vse negotovosti. Nastopajoči časi naj bi bili le prevračanje »že videnega« in tako smo odprti za vse možne avanture in nova eksperimentiranja. Ni jih pa možno, še zlasti v njihovih pasteh in čereh, predvidevati.

c) Tako nismo le v neznanem, smo tudi v *neimenovanem*; s tem pa mislimo na dejstvo, ki ne zadeva le poimenovanja nastajajoče družbe (postindustrijska, informacijska ali kako drugače), marveč vsebino, ki naj bi imela določeno ime.

Res je, da so vsi znaki konca, zatona, prekinitve in še kaj tudi najave kakega novega rojstva. In tu nam je potreben velik miselni napor:

– kako razumeti ambiguiteto znanstvenega napredka in silino tehnoloških inovacij v

– negotovosti krize zavesti in najavah konfliktov, ki bodo morda še bolj okrutni ne le v tekmovalni vnemi ločenih človeških skupnosti, marveč tudi v odrinjanju, marginalizaciji tistih, ki tekme ne bodo zmogli?

Naj le omenimo nekatere vidike še »neimenovanega«, ki niso vezani le na zlom socialističnih iluzij, marveč na povsem razvidne nejasnosti v trasiranju razvoja:

Prvič. Bilo bi nekoliko preuranjeno sklepati, da bo neoliberalizem tržnega gospodarstva zavrnil in odstranil vse druge ali drugačne oblike gospodarjenja.

Drugič. Razvnele se bodo razprave o tem, kakšen politični sistem je najboljši, najbolj demokratičen in človeku najbolj po meri. Večstrankarski pluralizem je celo tam, kjer se je uveljavil v »klasični« podobi, evidentno nepopoln način političnega odločanja in zlasti je nedorečena njegova vloga pri urejevanju vseh zapletenih medčloveških in medskupinskih odnosov. Težko bi rekli, da rešuje polnovredno sodelovaje vsakogar v javnih zadevah.

Tretjič. Ne gre pričakovati resničnega konca ideologije. Svetovnonazorske, verske in še mnogotere razlike med ljudmi in celimi narodi se prej poglobljajo, kot pa premoščajo s kakimi univerzalnimi verovanji ali vrednotami.

Četrto. Ostali bodo vsakovrstni marginalci, ki jih bo družbeni razvoj obšel ali pa potiskal na družbeno dno; vselej so se taki družbeni sloji upirali privilegiranim in ni verjetno, da bodo ti upori odpadli v razmerah po mnogih šivih razklanega človeštva.

Petič. Težko si zamišljamo, da se bo politika kot dejavnost, s katero se urejajo vloge in položaj posameznikov in družbenih skupin v sodobni državi, usmerjala zunaj ožjih krogov politikov; ne glede na njihove navidezne altruistične namene bodo delovali kot borci za oblast, za prestiž in osebno veljavo, v kar vnašajo nepopolnosti pogosto patološko urejenih osebnosti.

⁵ Glej: *Politična kultura*, Maribor; Obzorja, 1989, str. 245-247.

⁶ O postmodernizmu. Dick Hebdige: »Postmodernism and Other Side« *Journal of Communication Inquiry*, prevedeno v *Kulturi*, Beograd, br. 84-87, 1989, str. 108-138

1. Evropa se hkrati komponira in dekomponira, sestavlja in razstavlja. Če bo prevladala skoraj splošno zelena in pričakovana težnja k združevanju, se bo to dogajalo v svetu, ki ima dve zunanjeevropski dinamični razvojni središči – Združene države Amerike in Japonsko.

a) *Japonska* se je uveljavila kot ekonomska supersila. Kaže že povsem jasne pretenzije globalne narave, ki bodo prav gotovo gospodarsko moč prelivale v politično. Tako je zlom držav realnega socializma takoj privabil japonsko diplomacijo, ki utira pot bujnim potencialom. Naj navedemo le naslednje dejstvo: japonske firme že »proizvajajo« polovico patentov v svetovnem razsežju.⁷

Japonska prav gotovo nima le nerealnih namenov. Ta velika sila v polnem vzponu je že postala prvi svetovni financer. V tujini ima že kapital, ki presega 300 milijard dolarjev.⁸ In še razvojne prerogative je med vsemi tekmeci najbolj prilagodila nastopajočemu času: Japonci doma investirajo predvsem v povečanje storilnosti (inovacije itd.), tako da imajo že obstoječe proizvodne zmogljivosti večjo dinamiko v svetovni konkurenci. V to smer gre že 24% vrednosti kosmatega nacionalnega dohodka, v Združenih državah Amerike je temu namenjenih le 10%.

Naj omenimo še primerjalno gospodarsko rast v 80. letih in pokazalo se nam bo, da je kosmati narodni dohodek na Japonskem zrasel za 51% in ni bil nobeno leto manjši kot 3%, v Združenih državah Amerike je bila rast 30%, v Zvezni republiki Nemčiji, ki je vsekakor gonilna sila evropske integracije in prva v gospodarski moči, pa je rast bila le 22%. Relativno gospodarsko upadanje Združenih držav Amerike je očitno.⁹ Delež združenih držav Amerike je v svetovnem bruto proizvodu padel s 27% v letu 1950 na 18% v letu 1984. Velika gospodarska sila se lahko le tolaži, da je prispevala k dvigu sedaj rivalskih drugih gospodarstev.

Že to nas navaja na sklepanje, da Japonska ne bo imela enakih in tudi ne sovpadajočih interesov z drugimi gospodarskimi velikani. Svetovni trikotnik, v katerem naj bi bila poleg Združenih držav Amerike tudi Evropa, kaže številne kolizije. Ameriški trgovinski primanjkljaj z Japonsko se je (1989) dvignil na celih 49 milijard dolarjev. Evropa bo preplavljena z japonskim blagom, če mu le odpre vrata. Brez oklevanja lahko pričakujemo da bo japonska uspešnost ustvarjala nove in vse večje napetosti v svetovnem gospodarstvu.

b) *Nemška združitev* v resnici ne more kaj velikega spremeniti razen v Evropi. Samo tu bodo nastala nova razmerja moči, to pa ne bo nujno imelo globalnih posledic, ker bodo tam razporeditve moči presegale evropska razmerja. V Evropi pa se zadeve utegnejo močno spremeniti. Francija je sicer kovala tesno zaveznitvo z Nemčijo in tako so presežena zgodovinska rivalstva med Nemci in Francozi, vendar je to delala s pomanjšano Nemčijo. Povečana Nemčija bo kvalitativno drugačen partner. Združena Nemčija bo postala tudi nekakšno pangermansko žarišče, kot je bila že v zgodovini. Postopoma utegne postati celo druga največja gospodarska sila na svetu. Kot taka se pa prav gotovo ne bo več zadovoljevala s svojimi mejami in omejitvami.

Vse tiste, ki bi menili, da ni nemškega vprašanja v tem smislu, opozarja Egon

⁷ »Back to the drawing board« *The Economist*, London, December 2, 1989, str. 2. Japanese Technology (Survey).

⁸ Phillipe Pons: »Le Japon plus puissant que jamais«, *Le Monde*, Paris, 4 avril 1990, str. 27.

⁹ Barry P. Bosworth and Robert Lawrence: »America in the World Economy«, *Economic Impact*, Washington. D.C. 1989/3, str. 37.

Bahr.¹⁰ »Če srečate Nemca, ki vas prepričuje, da ne misli na nacionalno vprašanje, mu ne verjemite.«

c) Najavlja se potemtakem *evropska in z njo svetovna nestabilnost*, hkrati pa več alternativnih polov, na katere se bodo obračali manj razviti zaradi tehnoloških inovacij in kapitala, da trga ne omenjamo.

Veliko vprašanje je, kako bo Evropa vzdržala nove napetosti: v sami Evropi in v svetu gospodarske tripolarnosti.

ZDRAVKO MLINAR

Evropska integracija z vidika teorije prostorsko-družbenega razvoja

1. V tem prispevku bom opozoril na nekatera temeljna vprašanja, ki predvsem z vidika sociološke teorije prostorsko-združenega razvoja dajejo dolgoročno usmeritev v razpravah o tako aktualni temi, kot je evropska integracija. Prav tedaj ko se na novo lotevamo takšne teme, je še toliko bolj pomembno, da se opremo na teorijo in se tako izognemo nevarnosti, da bi ostali na površini ali ponovno odkrivali Ameriko. Družbene znanosti (ki so tej temi najbližje) so se v preteklih desetletjih osredotočale na procese »nacionalnega formiranja« ali pa so vsaj nacionalno-državne okvire jemale kot nekakšno naravno stanje stvari. Razen nekaterih (sub-) disciplinarnih področij, kot so mednarodno pravo, mednarodni odnosi, mednarodno gospodarstvo ipd., ki so se prav specializirala za proučevanje procesov v širšem prostoru, bi lahko rekli, da je družboslovno raziskovanje v nekakšnem *faznem zaostanku* za dejanskimi tehnološkimi ter družbenoekonomskimi spremembami, na podlagi katerih se razširjajo prostorski okvirji (medsebojnih) odvisnosti med ljudmi.

Kljub temu pa nam ni treba začeti od začetka. Na voljo so nam tem bogatejša spoznanja, čim bolj upoštevamo dejstvo, da je treba fenomenološko oznako »Evropa« (saj to ni teoretski pojem) šele prevesti v teoretični jezik. Šele na ta način se nam odpira pot do bogatega, že akumuliranega znanja, ki je pomembno za obravnavo konkretnega geografskega območja. S sociološkega vidika nam torej ne gre predvsem za opisovanje enkratnosti v današnjem času in v konkretnem geografskem prostoru. V tem smislu nas torej ne zadovoljuje tradicija opisnega prikazovanja posameznih območij sveta, ki je dobilo oznako »area studies«. Seveda je zlasti v začetni fazi ukvarjanja s to tematiko pri nas treba zagotoviti dostop do večje količine informacij o posameznih delih tega dogajanja (tu je danes še velika praznina, pa bodisi da gre za politične ali gospodarske vidike delovanja Evropskih skupnosti, za naš sistem izobraževanja, ki skorajda v celoti pušča ob strani integracijske procese v Evropi ipd.) Vendar pa na tem mestu želimo poudariti predvsem nekatera temeljna protislovja in strateška vprašanja v pojasnjevanju in usmerjanju tega dogajanja z vidika dolgoročne, razvojne perspektive.

¹⁰ Citira André Gisselbracht: »Les inquiétants arguments du néopatriotisme germanique«, *Le Monde Diplomatique*, Paris, avril 1990, str. 17.